

بازشناسی و معرفی محراب فراموش شده حرم مطهر امام علی (ع)

علیرضا بهرمان*

استادیار پژوهشکده حفاظت و مرمت آثاری تاریخی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.
(تاریخ دریافت مقاله: ۹۷/۱/۲۱، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۸/۸/۱۹)

چکیده

پهنه گسترده جغرافیای سرزمین ایران در ادوار گذشته، زمینه‌ساز حضور هنرمندان ایرانی در سرزمین‌هایی گردید که امروز دیگر تنها در پهنه جغرافیای فرهنگی ایران قرار دارند. کشور عراق از جمله این سرزمین‌ها است. وجود مزار امامان شیعه در عراق زمینه‌ساز حضور گسترده ایرانیان در عراق و ساخت بناهای عتبات عالیات گشته است، بطوریکه این آثار امروزه معرف چندین قرن هنر معماری و هنرهای تزئینی ایران می‌باشند. یکی از نفیس‌ترین این آثار، محراب زرین‌فام حرم نجف است که متأسفانه تاکنون ناشناخته مانده است. پژوهش پیش روی با هدف شناسایی ابعاد اولیه محراب، شناسایی تاریخ و نام سازنده آن طراحی و با استفاده از روش مطالعه میدانی، اسناد و سفرنامه‌ها، توضیف و تطبیق نمونه‌های، انجام آزمایشات علمی-آزمایشگاهی بر روی نمونه محراب نجف و تحلیل یافته‌ها انجام پذیرفت. نتایج حاصل از پژوهش ضمن شناسایی و آرایه شکل و ابعاد محراب نجف که با اتکاء به بررسی قطعات کاشی موجود محراب و تطبیق آنها با سایر محراب‌های ساخته شده توسط خاندان ابی‌طاهر انجام پذیرفت، همچنین نشان داد، محراب نجف در عصر حکمرانی مغولان در ایران و بطور اخص حکمرانی اباقاخان و در محدوده سال‌های ۶۶۳ قمری توسط علی ابن محمد ابن ابی‌طاهر ساخته و به نجف حمل شده است.

واژه‌های کلیدی

محراب نجف، حرم امیرالمومنین، زرین‌فام، ایلخانان.

* نویسنده مسئول: تلفن: ۶۶۷۳۶۵۸۵ - ۰۲۱، نمابر: ۶۶۷۳۶۵۸۴ - ۰۲۱، E-mail: alireza_bahreman2002@yahoo.com

که برخی سالم و برخی شکسته می‌باشند، کلماتی پراکنده از آیات ۱۹۰ تا ۱۹۳ سوره شریفه آل عمران است. در شرح تصاویر، کلمات نوشته شده بر روی کاشی‌ها آورده شده و در متن قرآنی نیز در زیر کلماتی که کاشی آنها

رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ» (بقره، ۲۸۶)
خطوط نوشته شده بر روی قطعات کاشی‌های مستطیل شکل کوچک

تصویر ۷- محراب زرین فام رواق بالا سر قدم گاه در حرم مطهر امام رضا (ع) تاریخ ۶۴۰ قمری، عمل عل-بن محمد بن ابی طاهر. مأخذ: (کفیلی، ۱۳۹۲، ۱-۱۷)

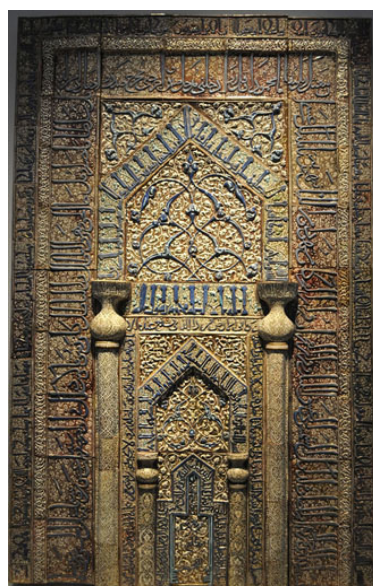
تصویر ۶- محراب پائین پای مبارک در حرم مطهر امام رضا (ع).

تصویر ۵- محراب زرین فام پیش روی مبارک حرم رضا (ع) تاریخ ۶۱۲ قمری، عمل محمد بن ابی طاهر کاشانی و ابو زید نقاش. مأخذ: (کفیلی، ۱۳۹۲، ۱-۱۷)

تصویر ۱۰- محراب امام زاده یحیی ورامین (سازنده) علی بن محمد بن ابی طاهر کاشانی و تاریخ ساخت ۶۶۳ قمری.

تصویر ۹- محراب مسجد میر عماد کاشان سازنده حسن بن عربشاه، تاریخ ساخت ۶۲۳ قمری. مأخذ: (موزه پرگامون، برلین)

تصویر ۸- محراب امام زاده علی ابن جعفر قم عمل العبد یوسف ابن علی محمد بن ابی طاهر تاریخ ساخت ۷۱۳ قمری. مأخذ: (موزه ملی ایران)

تصویر ۱۳- کتیبه حاوی تاریخ و نام سازنده محراب امامزاده یحیی ورامین.

تصویر ۱۲- کت یبه نام سازنده محراب علی ابن جعفر قم.

تصویر ۱۱- کتیبه تاریخ ساخت محراب علی ابن جعفر قم.

است، احتمال داده شد که در قطعات مفقودشده بخشی از آیات ۱۱۳ تا ۱۱۴ سوره هود کتابت شده بوده است. همچنین بررسی شیوه به کار گرفته شده در نگارش متن کتیبه این قطعه که به خط کوفی است نشان داد که این سبک از نگارش خط کوفی در اواسط قرن هفتم هجری قمری رایج بوده است. (دکتر فرهاد خسروی، مصاحبه حضوری).

متن آیات ۱۱۳ تا ۱۱۵ سوره شریف هود: (سوره شریفه هود، آیه ۱۱۳). «وَلَا تُزَكُّوْا اِلٰی الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَ مَا لَكُم مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَاءِ ثُمَّ لَا تُنصَرُوْنَ» (آیه ۱۱۴ سوره شریفه هود). «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ

تصویر ۱۵ - بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ ل.

تصویر ۱۷ - يَذْكُرُوْنَ اللّٰهَ ق.

تصویر ۱۹ - وَالْاَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ.

تصویر ۲۲ - النَّارِ.

تصویر ۲۱ - عَذَابِ.

موجود می باشد خط کشیده شده است. از دیگر قطعات کاشی، قطعه ای است که بر خود نوشته ای به خط کوفی تزئینی دارد (تصویر ۲۶). خوانش کلمات موجود بر روی این قطعه کاشی توسط جناب آقای فرهاد خسروی دانشجوی دوره دکتری پژوهش هنر انجام و با خوانده شدن کلمات (طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا) مشخص شد متن کتیبه، بخشی از آیه ۱۱۳ تا ۱۱۴ سوره شریفه هود است. با توجه به شناسایی سوره و آیات نوشته شده بر قطعه موجود و پس از اندازه گیری قطعه مذکور و محیط کاشی پنج ضلعی مرکزی که این کتیبه در حاشیه آن قرار داشته

تصویر ۱۴ - یک قطعه از کاشی ها محراب نجف.

تصویر ۱۶ - رَجِيْمٍ اِنْ فِی.

تصویر ۱۸ - يَا مَآ وَفَعُوْا.

تصویر ۲۰ - بَاطِلًا سُبْحَانَكَ قَبِيْنَا.

محراب حرم نجف با قطعات مشابه در محراب‌های زرین‌فام موجود در ایران و محراب‌های زرین‌فام ایرانی موجود در موزه‌های دیگر کشورها در دستور کار قرار داده شد. بررسی‌های انجام شده مشترکات بسیار زیادی بین شکل، نقش و لعاب محراب زرین‌فام نجف با محراب‌های زرین‌فام ساخته شده به دست خاندان ابی طاهر را نشان می‌داد. محراب‌های ساخته شده توسط این خاندان عمدتاً از یک شکل کلی و مشابه برخوردار هستند. اما با توجه به اینکه چند نسل این خاندان به هنر صناعی محراب‌سازی مشغول بوده‌اند، نوآوری‌هایی در محراب‌های متأخرتر مشاهده می‌شود که نشان‌دهنده ویژگی شخصیت هنری هر یک از اعضای این خاندان می‌باشد. مطالعه دقیق قطعات کاشی‌های متعلق به محراب نجف و مقایسه آنها با قطعات مشابه دیگر محراب‌ها، نزدیکی طرح و نقش این قطعات را با محراب زرین‌فام امام‌زاده یحیی ورامین نشان داد. برای حصول اطمینان از مشابهت، لازم بود تصویر واضح‌تری از محراب ورامین در اختیار باشد. این تصویر از طریق مکاتبه با موزه *Shangri La* (شانگریلا) ایالت هاوایی آمریکا که محل نگهداری این محراب است در دسترس قرار گرفت. یکی از شاخص‌ترین وجوه اشتراک نقوش در بین دو محراب نجف و محراب ورامین تشابه نقش لبه کاشی‌های کتیبه دور گرد محراب است. در حالی که این نقش در دیگر محراب‌های خاندان ابی طاهر دیده نمی‌شود.

تصویر ۲۴- النَّارُ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ.

تصویر ۲۶- بخشی از کتیبه خط کوفی با نوشته، طَرْفِي النَّهَارِ وَزَلْفًا.

۲۸- لبه کاشی محراب ورامین. مأخذ: (موزه Shangri la)

وَزَلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ» (آیه ۱۱۵ سوره شریفه هود). «وَأَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ.» (۱۱۵). یکی از بخش‌های مهم در محراب‌های زرین‌فام، کتیبه حاشیه دور گرد محیط محراب است که تمام حاشیه دور محراب را پوشش داده و عموماً خطوط آن با انداره درشت نگاشته می‌شود. متأسفانه از کاشی‌های این بخش محراب نجف بجز یک قطعه کوچک که آن هم فاقد نوشته بوده و تنها نقش لبه قطعه را بر خود دارد، باقی مانده و قطعه دیگری پیدا نشد (تصویر ۲۸). لذا در خصوص کتیبه حاشیه محراب هیچ اطلاعاتی بدست نیامد.

مطالعه تطبیقی قطعات کاشی محراب زرین‌فام حرم مطهر مولی متقیان علی (ع) با محراب‌های ساخته شده توسط خاندان ابی طاهر

با توجه به اینکه قطعات باقی مانده از کاشی‌های محراب مورد بحث فاقد هرگونه تاریخ یا نام سازنده بودند، لذا در این پژوهش از روش‌های مطالعه تطبیقی، انجام مطالعات آزمایشگاهی شناخت مواد، پتروگرافی و سالیابی ترمولومینسانس برای شناخت نام خالق محراب، تاریخ ساخت و شکل کلی آن استفاده گردید. بر این اساس مطالعه و مقایسه بین قطعات کاشی

تصویر ۲۳- رَبَّنَا إِنَّكَ مَن تَدْخِل.

تصویر ۲۵- بَنَّا وَكَفَرْنَا سَيِّئَاتِنَا.

تصویر ۲۷- لبه کاشی کتیبه دور گرد محراب نجف.

با استفاده از امکانات آزمایشگاهی، امروزه یکی از روش‌های مطمئن برای تأیید مطالعات نظری است. سیستم‌های دستگاهی امکان شناسایی مطالعات مواد و مصالح به کاررفته در ساخت آثار تاریخی را با دقتی بسیار بالا فراهم می‌سازد. سیستم‌های دستگاهی همچنین امکان سنجش علمی عمر آثار تاریخی را فراهم آورده‌اند. براساس نتایج حاصل از این مطالعات، اضافه بر شناخت مواد و مصالح یک اثر تاریخی، امکان مقایسه ساختار فیزیکی و شیمیایی آن با سایر آثار هم خانواده و هم دوره فراهم می‌گردد. با توجه به این مهم، در این پژوهش تلاش گردید تا از روش‌های مذکور جهت شناخت هر چه بهتر ویژگی‌های ساختار محراب حرم مطهر امام علی (ع) بهره گرفته شود. به این منظور برای شناخت ساختار فیزیکی بدنه کاشی محراب از روش پتروگرافی^۱ و برای شناخت شیمی مواد تشکیل‌دهنده بدنه کاشی‌ها از روش دیفرانکومتر اشعه ایکس^۲ و برای سنجش عمر و شناسایی محدوده زمانی ساخت این محراب از روش ترمولومینسانس^۳ بهره گرفته شد.

مطالعه پتروگرافی بر روی نمونه برداشت شده از کاشی محراب زرین فام نجف

سعاد ماهر در کتاب خود تصویر یک قطعه کاشی را ارائه می‌دهد که نقش لبه آن نیز مشابهت بسیار با نقوش دو محراب نجف و ورامین دارد. او این کاشی را مربوط به مسجد فرمین معرفی می‌کند. اما جستجوی برای پیدا کردن اطلاعات در خصوص مسجد فرمین بی‌نتیجه ماند. در بررسی دقیق‌تر به نظر می‌رسد این کاشی یک قطعه از کاشی‌های مفقودشده محراب ورامین (قطعه چهارم از کاشی‌های دور گرد سمت راست محراب) است. (تصویر ۳۰) جای خالی این قطعه در عکس قبل از مرمت محراب ورامین دیده می‌شود (تصویر ۳۱).

از دیگر تشابهات آشکار بین محراب نجف با دیگر محراب‌های ساخته‌شده در کارگاه استاد علی بن محمد بن ابی طاهر، نزدیکی و تشابه معنادار نقش چراغ آویزان از سقف در کاشی مرکزی قسمت پائین این محراب‌ها است. این نقش در کادر مستطیل پائین تمام محراب‌های ساخته شده توسط این استاد دیده می‌شود (تصاویر ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵ و ۳۶).

مطالعات علمی آزمایشگاهی کاشی‌های محراب زرین فام نجف جهت شناخت مواد و سنجش عمر محراب

مطالعات شناخت ماهیت شیمیایی، فیزیکی و سنجش عمر آثار قدیمی

تصویر ۳۱- محراب امامزاده بیحی ورامین قبل از بازسازی رنگی قطعات مرمت شده.

تصویر ۳۰- یک قطعه کاشی مربوط به کتیبه دور گرد محراب فرمین (سعاد ماهر). محل نگهداری موزه ارمنیتاز روسیه. مأخذ: (کتاب سعاد ماهر)

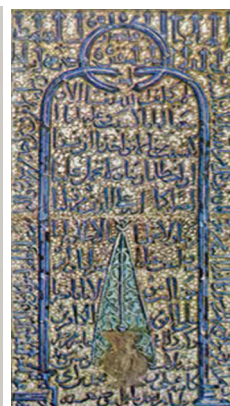
تصویر ۲۹- محراب امامزاده بیحی ورامین. مأخذ: (موزه Shangri la)

تصویر ۲۶- کاشی بخش مرکزی قسمت پائین محراب حرم امام علی (ع) با نقش چراغ آویزان، بدون تاریخ.

تصویر ۲۵- محراب زرین فام، سازنده حسن ابن علی بن. مأخذ: (واتسون، ۱۳۸۲)

تصویر ۳۴- کاشی مربوط به محراب امامزاده شاهزاده احمد قم (محراب قم) عمل علی بن محمد بن ابی طاهر سنه ۶۶۳. مأخذ: (موزه برلین)

تصویر ۳۳- کاشی با نقش قندیل مربوط به محراب امامزاده بیحی ورامین، نام سازنده علی بن محمد بن ابی طاهر، تاریخ ۶۶۳ قمری. مأخذ: (موزه Shangri la)

تصویر ۳۲- کاشی با نقش قندیل مربوط به محراب زرین فام رواق بالا سر قدم گاه در حرم مطهر امام رضا (ع) تاریخ ۶۴۰ قمری، عمل علی بن محمد بن ابی طاهر، محل نگهداری، موزه آستان قدس رضوی، مشهد، ایران.

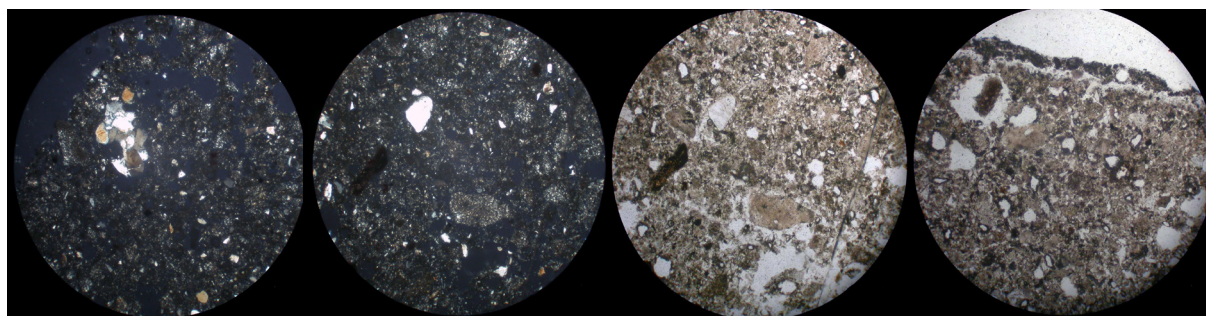
محل نمونه برداری: بدنه کاشی پنج ضلعی مرکزی محراب
نمونه سازی، تهیه مقطع نازک (Tine Section) با ضخامت ۳۰ میکرون
دستگاه مطالعه نمونه میکروسکوپ پلاریزان مدل James Swift در
بزرگنمایی ۴۰×

شرح و نتایج حاصل از آزمایش پتروگرافی

مشاهده نمونه در زیر میکروسکوپ پلاریزان نشان داد، بافت غالب نمونه را سیلتی^۴ درشت بلور تا پورفیری ریز بلور تشکیل می دهد. همچنین بافت پورفیری^۵ نمونه از ناهمگنی زیادی برخوردار می باشد، بطوری که بلورهای درشت به بزرگی ۱ میلی متر در کنار بلورهای کوچک با اندازه چند میکرون قرار دارند. اجزا سازنده نمونه به ترتیب فراوانی عبارتند از قطعات کانی کوارتز، قطعات سنگ چرت، کانی های مافیک و اکسید آهن،

کانی های فیلولسیلیکاته *Phyllosilicat* و پلاژیوکلاز *Plagioclase* کانی کوارتز، فراوان ترین کانی های سازنده نمونه می باشد، این کانی که اندازه آنها از میکرون تجاوز نمی کند اغلب دارای حاشیه زاویه دار تا نیمه گرد شده هستند و به دو فرم فنوکریست و پلی کریستالین دیده می شود. این کانی ها در حدود ۴۰٪ تا ۵۰٪ حجم کل نمونه را به خود اختصاص داده اند. (تصویر ۳۷ و ۳۸). قطعات سنگ چرت، بزرگ ترین اجزا سازنده نمونه است و به صورت درشت بلور (قطعات پورفیری) تا اندازه های ریز بلور در نمونه دیده می شود. فراوانی این کانی در حدود ۲۰٪ حجم کل نمونه است. از دیگر اجزا نمونه، اکسید آهن و کانی های اپیک می باشد که در حدود ۵٪ حجم کل نمونه را تشکیل داده است. این کانی اغلب به رنگ قرمز روشن تا تیره دیده می شود.

آزمایش نمونه با سیستم XRD.

تصویر ۳۸ سمت چپ - عکاسی با نور پلاریزه (PPL)، بافت پورفیری ریز بلور و ذرات سنگ چرت به همراه کانی اکسید آهن (OFM). در این نور کانی کوارتز و فضای خالی به رنگ روشن دیده می شوند. سمت راست - عکاسی با نور پلاریزه (PPL)، در تصویر، لعاب کاشی در لبه فوقانی تصویر به رنگ تیره دیده می شود.

تصویر ۳۷ سمت چپ - عکاسی در نور متقاطع (XPL)، بافت پورفیری، کانی کوارتز پلی کریستالین در زمینه ریز بلور کوارتز، و کانی های رسی. سمت راست - نور متقاطع (XPL) کانی کوارتز به رنگ روشن همراه با بقایای سنگ چرت.

نمونه مورد آزمایش از بدنه سفالی کاشی (کاشی پنج ضلعی بخش مرکزی محراب) برداشت شد. نمونه بصورت قرص آماده سازی و با دستگاه پراش اشعه ایکس از نوع پودری مدل T2T ساخت کمپانی Siefert در شدت جریان ۳۰ Ma و ولتاژ ۴۰ Kv تحت آزمایش قرار گرفت.

نتایج حاصل از مطالعه پتروگرافی بدنه کاشی محراب، نزدیکی مواد مورد استفاده در ساخت بدنه کاشی های محراب حرم امام علی (ع) را با فرمول ارایه شده توسط عبدالله ابولقاسم کاشانی که در کتاب عرایص الجواهر و نفایس الاطایب ارایه داده است نشان داد (کاشانی، ۱۳۸۶، ۳۴۴). نتایج حاصل از آزمایش سنجش عمر محراب با استفاده از روش ترمولومینسانس

مشخصات نمونه: کاشی لعابدار زرین فام:

نوع نمونه: بدنه یک قطعه کاشی زرین فام

مکان نمونه برداری: کشور عراق، شهر نجف، مخزن بارگاه حرم مطهر

امام علی (ع)

جدول ۱- نتایج آزمایش XRD. در جدول مواد براساس میزان فراوانی آورده شده است.

ردیف	شماره نمونه	نوع نمونه	رنگ نمونه	نام طرح	نتایج XRD
۱	۱	بدنه کاشی	سفید	بررسی بدنه کاشی های زرین فام ایلخانی	1)Quartz α 2)Quartz β 3) Caly Mineral 4)Mocovita Mica 5)Peldespar (low)

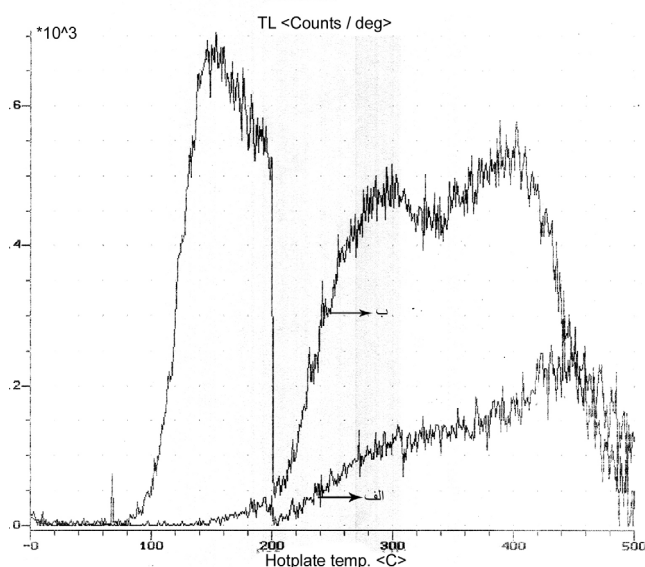
اطلاعات محیط نمونه برداری:
غلظت توریم: Th (ppm): ۱/۷۶
غلظت اورانیم: Ur (ppm): ۲/۵۱
درصد اکسید پتاسیم: $(K_2O\%) \cdot ۸۴۳۴$
نتیجه آزمایش: آزمایش انجام پذیرفته با روش ترمولومینسانس، قدمت نمونه مورد آزمایش را برابر با ۶۷۵ سال با ضریب خطای ± ۳۵ سال محاسبه نمود.

شناسائی و طراحی شکل کلی محراب و جایگذاری قطعات کاشی موجود در محل اصلی

شباهت های موجود بین قطعات کاشی محراب حرم نجف و محراب امام زاده یحیی ورامین از یک سو و از سوی دیگر با توجه به نظر آقا اوغلو (Age Oglu) که ضمن مقایسه محراب قم با محراب نجف سازندگان آنها را یک نفر یعنی علی ابن محمد ابن ابی طاهر معرفی کرده است و همچنین با توجه به کتیبه محراب امامزاده یحیی ورامین که نام سازنده را علی

تصویر ۴۰- جانمایی عکس سائز شده قطعات محراب نجف در طرح کلی محراب ورامین.

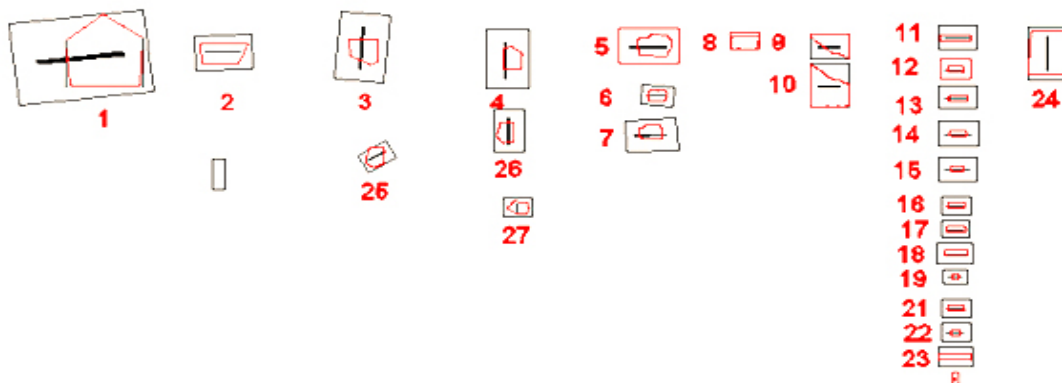

تصویر ۳۹- نمودار آزمایش ترمولومینسانس.

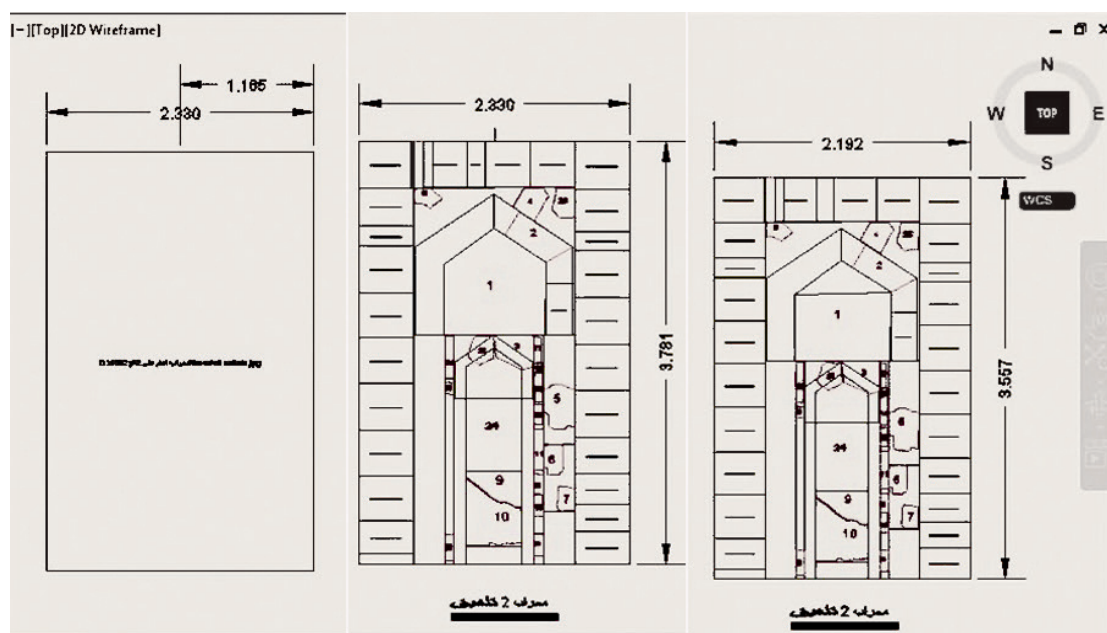
افزار مذکور طراحی گردید سپس طرح کاشی‌های محراب نجف بر اساس اشکال مشابه خود در طرح محراب ورامین و در نرم‌افزار *photoshop* جاگذاری و چیدمان گردید.

چیدمان انجام شده نشان داد که اندازه قطعات کاشی محراب نجف انطباق تقریباً کاملی با اندازه قطعات مشابه در محراب ورامین دارند. در ادامه جهت شناسائی وضعیت قرارگیری کتیبه دور گرد محراب نجف، از تصویر قطعات کتیبه دور گرد محراب امامزاده یحیی بهره گرفته شد و تصویر قطعات مذکور در کنار قطعات محراب نجف در طرح جایگذاری گردید. این چیدمان نشان داد قطعات کاشی‌های کتیبه دور گرد محراب امامزاده یحیی با اختلاف جزئی در فضای لازم برای جایگذاری قطعات دور گرد محراب نجف جای می‌گیرد. بنابراین مشخص گردید که ابعاد و اندازه این دو محراب بسیار نزدیک به هم بوده‌اند (تصاویر ۴۱ تا ۴۳). مطالعات انجام پذیرفته در این پروژه نشان داد قطعات کاشی‌های زرین

ابن محمد ابن ابی طاهر و تاریخ محراب ۶۶۳ ه ق کتابت کرده، می‌توان محراب نجف را نیز از ساخته‌های علی ابن محمد ابن ابی طاهر دانست. چنانچه بپذیریم سازنده این دو محراب علی ابن محمد ابن ابی طاهر، و تاریخ ساخت آن نیز در همان محدوده سال ۶۶۳ ه ق است، این تاریخ مقارن با حکمرانی اباقاخان و حکمرانی عطاملک جوینی در بغداد و عراق است. با توجه به اینکه عطاملک جوینی تلاش داشته خسارات لشکر کشی چنگیز در کشورهای مغلوب را جبران کند، بنابراین دور از ذهن نیست که مسجد ایلخانی حرم مطهر نجف نیز در راستای همین هدف و در همین محدوده زمانی احداث و محراب نیز توسط علی ابن محمد ابن ابی طاهر در همین دوره زمانی ساخته و در مسجد تازه احداث نصب شده است. برای اثبات این نظریه، به مطالعه و بررسی شباهت‌های بین محراب ورامین و نجف پرداخته شد. لذا در ابتدا طرح محراب ورامین براساس اندازه‌های ارائه شده از سوی موزه *Shangri La* در نرم‌افزار *AutoCAD* طراحی و قطعات کاشی موجود محراب نجف نیز در مقیاس دقیق خود در نرم

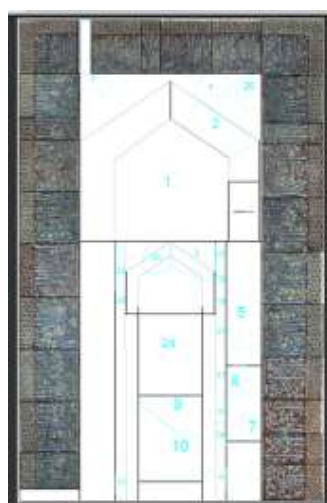
طرح ۱- طراحی شکل هندسی هر یک از قطعات کاشی‌های محراب نجف و شماره‌گذاری آنها در نرم‌افزار *cad*.

طرح ۲- نحوه چیدمان قطعات کاشی موجود نجف در الگوی برداشت شده از محراب امامزاده یحیی ورامین. چیدمان انجام شده نشان داد که اندازه قطعات کاشی محراب نجف انطباق تقریباً کاملی با اندازه قطعات مشابه در محراب ورامین دارند.

تصویر ۴۳- چیدمان کاشی‌های موجود محراب نجف و کاشی‌های دور کرد محراب ورامین در طرح پیشنهادی از محراب نجف.

۴۲- چیدمان کاشی‌های دور گرد محراب ورامین در طرح پیشنهادی از محراب نجف.

تصویر ۴۱- محراب امامزاده یحیی ورامین. مأخذ: موزه (Shangri la)

نتیجه

سال ساخت آن را مشخص می‌کند، نتیجه‌گیری می‌شود که تاریخ ساخت محراب حرم مطهر امام علی (ع) نیز متعلق به همین بازه زمانی می‌باشد. نتیجه حاصل از این پژوهش، اطلاعات لازم برای بازسازی بخش‌های مفقود شده محراب نجف را فراهم نمود که در صورت نیاز به خوانا سازی شکل اصلی محراب و بازسازی بخش‌های مفقود شده، می‌تواند مورد استفاده قرار داده شود.

تشکر و قدردانی

- تشکر بسیار از جناب آقای مهندس پلارک ریاست محترم ستاد بازسازی عتبات عالیات و سایر همکاران ایشان به ویژه جناب آقای مهندس فداکار به لحاظ حمایت بی دریغشان در انجام این پژوهش.

فام موجود در انبار حرم مطهر امام علی (ع) متعلق به محراب زرین فامی است که در عهد ایلخانان مغول ساخته و در مسجدی که احتمالاً قریب به یقین در همان دوره (دوران سلطنت اباق‌خان و حکمرانی عطاملک جوینی در عراق) در جوار حرم مطهر مولی متقیان ساخته شده، نصب شده بوده است. مطالعات سبکی، تطبیقی، آزمایشگاهی و سالیابی ترمولومینسانس نشان داد که شباهت‌های زیادی بین محراب نجف و محراب امامزاده یحیی ورامین از نقطه نظر مواد و مصالح، تکنیک ساخت، شکل ظاهری و تاریخ ساخت وجود دارد. لذا می‌توان استنباط نمود که سازنده این دو محراب یک هنرمند یعنی علی بن محمد بن ابی‌طاهر بوده است. بنابراین با توجه به تاریخ ۶۶۳ قمری درج شده در کتیبه محراب امامزاده یحیی ورامین که

-تشکر از همکاران بخش مطالعات نظری و کارگاهی پژوهش، سرکار خانم مهندس هاله زرینه، سرکار خانم دکتر لیلی کردوانی، جناب آقای مهندس علیرضا سعادت، سرکار خانم مهندس لادن قائم مقامی، سرکار خانم مهندس فاطمه همتی و سرکار خانم مهلقا ظهیرالاسلام.

پی‌نوشت‌ها

- تشکر از کارشناسان محترم پژوهشکده حفاظت و مرمت پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، سرکار خانم مهندس رویا بهادری (آزمایشات XRD)، سرکار خانم‌ها مهندس فرانک بحرالعلومی و مهندس مولود سادات عظیمی (آزمایش ترمولومینسانس)، سرکار خانم مهندس سمیه کاظمی (آزمایش شیمی کلاسیک) و جناب آقای مهندس ایرج بهشتی (آزمایش پتروگرافی).

تأسیس تا سال ۸۷ هجری، *مجله میقات حج*، بهار، شماره ۳. طه، ولی (۱۳۸۴)، *محراب، هنر و معماری مساجد*، ترجمه سید سعید سید حسینی، جلد اول، نشر رسانش، تهران. عبدالهی، عبدالکریم (۱۳۸۴)، *نگاهی به تزیین محراب، مساجد معماری و هنر*، جلد اول، نشر رسانش، تهران. کاشانی، ابوالقاسم عبدالله (۱۳۸۶)، *عریس الجواهر و نفایس الاطایب*، به کوشش ایرج افشار، تهران، انتشارات المعی. کفیلی، حشمت (۱۳۹۲)، *محراب‌های حرم مطهر در موزه مرکزی آستان قدس رضوی، مجله شمس، دوره پنجم، شماره ۱۸*. گذار، آندره (۱۳۵۸)، *هنر/یران*، ترجمه بهروز حبیبی، انتشارات دانشگاه تهران. ماهر، سعاد محمد (۱۹۶۸ م، ۱۳۸۸ ق)، *مشهد امام علی فی النجف و مابه الهدایا و التحف*، نشر دارالمعارف، قاهره. مظفر، محمدحسین، *تاریخ شیعه*، ۱۴۰۸ قمری، موسوعه العتبات المقدسه، لبنان، بیروت. موحدی، روح‌الله (۱۳۸۷)، *طراحی شبستان بالاسر حضرت امیرالمومنین، پایان نامه کارشناسی/ارشد، دانشکده معماری دانشگاه شهید بهشتی*. هیلن براند، رابرت (۱۳۷۷)، *معماری اسلامی، مترجم ایرج اعتصام، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری (وابسته به شهرداری تهران)*.

Age Oglu, M. (1935), *Fragments of a thirteenth century mihrab at Nedjaf*, Ars Islamica, II, Pt. I, 128.

دانشنامه آزاد، ۲۲ بهمن ۹۴، مسجد النبی (wikipedia.org)

1. Petrography.

2. X-Ray Diffraction.

3. Thermo Luminescence.

۴. اجزا سازنده نمونه همسان، ریز بلور که اندازه آنها از چند میکرون تجاوز نکرده و با چشم غیر مسلح نیز قابل تشخیص نباشد را بافت سیلتی گویند. ۵. قطعات درشت بلور در زمینه ریز بلور را بافت گورفیری می‌نامند.

فهرست منابع

آل محبوبه، جعفر شیخ باقر (۱۴۰۶ - ۱۹۶۸)، *ماضی النجف و حاضرها، نجف*. آیتی، محمد ابراهیم (۱۳۸۶)، *تاریخ پیامبر اسلام*، انتشارات دانشگاه تهران، تهران. ابن بطوطه (۱۳۷۰)، *سفرنامه ابن بطوطه*، ترجمه محمد علی موحدی، چاپ سپر. اسکندری محسن، خاتمی سید مهدی (۱۳۹۲)، *بارگاه خورشید نجف*، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران. التازی عبدالهادی (۱۴۱۷ ه.ق، ۱۹۹۷ م)، *تحفه النظار فی غرائب الامصار و عجایب الاسفار*، مطبوعات آکادمیه المملکتیه المغربیه. بابائی، سعید (۱۳۸۷)، *سیمای شهر نجف*، انتشارات مشعر، تهران. بویل جی آ (۱۳۸۱)، *تاریخ/یران*، انتشارات امیرکبیر، جلد پنجم، تهران. جمالی یوسف، محمد کریم (۱۳۸۷)، *اسلام آوردن غازان خان، تأثیر و پیامدهای آن بر سایر ادیان و مذاهب موجود در ایران*، *مجله پژوهش‌نامه تاریخ*، دوره ۳، شماره ۱۲، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی. شوشتری، نوالله (۱۳۵۴)، *مجالس المومنین*، نشر اسلامیه، تهران. صالح، احمد محمد، مترجم احمد زمانی (۱۳۷۲)، *تاریخچه مسجدالنبی: از آغاز*

Recovery and Information Forgotten Mehrab of Imam Ali Tomb

Alireza Bahreman*

Assistant Professor, Scientific Board in Conservation Department in Iranan Cultural Heritage and Tourism Institute, Tehran, Iran.

(Received 10 Apr 2018, Accepted 10 Nov 2019)

The geographical limits of Iran's historical and along with the changes in the past couple of centuries have created a segment of Iranian civilization and works of architecture that is outside of the current political geography in Iran. Iraq is one of these segments of land where Iranian artists have been visiting and creating works of art. Therefore, today a major portion of the Iranian artists' works of art is located in a number of Iraqi cities, particularly in Atabat Hazrat where religious cities and buildings are located. The artworks found in Iraqi religious cities and shrines of Shiite Imams represent many centuries of Iranian art and decorations. The luster glaze Mehrab is one of the most exquisite works of art from the Mongol dynasty and can be found on the western side wall. This amazing piece of art, unfortunately, sustained damage over the past few years where the porch was destroyed. The remaining remnants and pieces of art have been taken out and transported to the Haram store. The remaining tiles from the altar of Najaf are, of course, Central pentagon tiles. The rectangular tile of the lower part of the altar with the role of the lamp and the number of broken and tiled tiles related to different parts of the altar. This altar from the luster glaze Mehrab in the Mongol period, has not been well understood and there isn't much evidence of its existence or even any pictures of it. As a result, this research is being done to uncover genuine historical documents that represent the artistic history as well as the artists of the Mehrab. This study compared these Mehrab tiles with those of other Mongolian luster glaze Mehrab. The study also involved reading altar inscriptions texts and ultimately getting the altar's original dimensions and shape. The study discovered that there were many similarities between the Mehrab of Imamzadeh Yahya Varamin and the Mehrab of Najaf. The similarities were seen in how the edge of the tiles was decorated around the altar. The dimensions of both altars were very similar. From these kinds of similar characteristics, along with the adaptation of Abakakhan's developing history in Iraq and Najaf, dating back to around 663 AH, one can conclude that Najaf's altar was also made

by Ali ibn Muhammad ibn Abi Tahir around the year 663 A.H. He is a part of the Abay Taher Kashani family. This date is around the same time Ata Malik Jouini rules in Iraq during the time of the kingdom of Abkhaz Khan. The study revealed that the altar was installed in the al-Rasa mosque. In some sources; the name of this mosque is called Ilkhani Mosque. The mosque of Jama'ali al-Rasa close to Imam Ali's shrine was the original installation site of this Mehrab. This mosque has been repaired once upon orders of the Nadir Shah's wife and once during the Safavid kings. In the repairs of the 2005 tomb of Imam Ali, the mosque was destroyed and the remaining some tiles of the Mehrab were transferred to the shrine reservoir.

Key word

Mehrab Najaf, Imam Ali tomb, Luster glaze, Mongol.

*Corresponding Author: Tel: (+98-21) 66736585, Fax: (+98-21) 66736584, E-mail: alireza_bahreman2002@yahoo.com